

RECENSIES

Het vraagstuk van deze toepassing van het Gallicanisme op de Noordelijke Nederlanden verdiende wel uitvoeriger behandeling dan dit boek geeft. De regeling van het bisschoppelijk bestuur was immers gebaseerd op de afspraken die in 1559 tussen paus en landsheer gemaakt waren. Bij alle benoemingen op die nieuwe zetels waren de kapittels niet of enkel formeel gemoeid. Nu in 1648 de landsheer de banden met zijn vroegere gebied doorsneed en dat dus feitelijk prijs gaf aan de opstandelingen, viel uit de trits Rome - vorst - geestelijkheid juist de instantie weg waarop de curie zich het sterkst had gericht. Dan moesten wel de bevoegdheden van de apostolische vicaris die in het Utrechtse en Haarlemse zou werken, herzien worden: de verwachting van herstel van normale toestanden was verdwenen. De noordelijke kapittels hanteerden de historische en nationale argumenten op de manier van het Gallicanisme, maar zij gingen er aan voorbij dat dit Gallicanisme stond of viel met de goddelijke rechten van de wereldlijke vorst. In dit licht is het begrijpelijk dat Van Neercassel nog geen kwart eeuw na de vrede van Munster vroeg om zo'n vorst voor zijn kudde, en is het nog meer begrijpelijk dat de kapittels steun van de noordelijke regenten gingen verwachten: bij een neutrale of in elk geval van rooms-katholieke structuren onwetende overheid, kon de positie van de kapittels alleen maar sterker worden.

Polman heeft indertijd al gewezen op sociale verschillen binnen de groep wereldgeestelijken in Nederland: wie uit eigen middelen had kunnen studeren - en dan vaak in Leuven of in Frankrijk - werd geacht, het ook als priester wel te kunnen redden in een plaats waar goed contact met de regenten nodig was, terwijl beursstudenten, meestal opgeleid te Rome, op geïsoleerder en kariger bedeelde plaatsen werden gesteld. Ook belandden de meer gegoeden spoedig op de rang van een aartspriester en werden zij lid van het Haarlems kapittel of het Utrechts vicariaat. Deze gevoeligheid behoefde nog geen ernstige gevolgen te hebben. Maar bij het zoeken naar aanvaardbare opvolgers uit eigen kring eerst voor Rovenius, toen voor De la Torre en tenslotte voor Van Neercassel, lette deze bovenlaag vooral op hun aanvaardbaarheid bij de Nederlandse regenten en, naar het oordeel van Rome, niet primair op de orthodoxie. In onze ogen is het ook vreemd, dat men kandidaten naar voren schoof die nog maar kort geleden afgestudeerd waren en slechts beperkte pastorale ervaring hadden: hoopte men dan werkelijk zoveel van hun relaties en hun bezit, of kwam dit enkel voort uit gebrek aan mensenkennis?

De schrijver belooft een vervolg waarin hij dieper op Polmans vragen zal ingaan. Wat hij nu al heeft gegeven, en dat in een zeer goed verzorgde vorm, zal het gebruikelijke beeld sterk wijzigen. Hij toont aan dat naast, de Romeinse archieven ook andere verrassend materiaal bevatten. Dit boek droeg hij op aan de nagedachtenis van Rogier, Post en Polman. Het vormt ook een waardige voortzetting van hun werk.

O. J. de Jong

W. F. Wertheim en A. H. Wertheim-Gijse Weenink, *Burgers in verzet tegen regentenheerschappij. Onrust in Sticht en Oversticht (1703-1706)* (Werken Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, XXXIII; Amsterdam: Van Genneep, 1976, 140 blz., afbn., f 13,90, ISBN 90 6012 274 7).

Nadat de tweede van bovengenoemde auteurs in haar proefschrift de Gelderse Plooierijen van 1702 en volgende jaren in hun geheel had beschreven (ook verschenen als bijdrage tot deel II van de *Geschiedenis van Gelderland*), brengt zij thans, samen met haar echtgenoot, soortgelijke burgerbewegingen in de provincies Overijssel en Utrecht onder de aandacht der historici en andere belangstellenden. Deze bewegingen hadden aldaar niet de omvang

en intensiteit die zij in Gelderland vertoonden, maar daarom waren zij nog niet onbelangrijk. Na een algemene beschouwing over de Plooierijen (deze naam werd overigens door de tijdgenoten slechts voor de Gelderse bewegingen gebruikt) en een schets van de situatie in beide provincies onder de Regeringsreglementen van Willem III, worden achtereenvolgens de gebeurtenissen in het Sticht en in Overijssel behandeld.

In eerstgenoemde provincie vonden democratiserende acties plaats te Amersfoort en te Rhenen. De gebeurtenissen te Amersfoort werden reeds uitvoerig beschreven in de BGN, XV (1960), zodat hier met een samenvatting van dit artikel kon worden volstaan. Rhenen daarentegen vormde een nog geheel onbewerkt terrein. Voor de eerste maal wordt hier een nauwkeurige beschrijving van de burgerbeweging in dit stadje gegeven, gebaseerd op archiefonderzoek ter plaatse en in het Rijksarchief te Utrecht. In Overijssel kwamen de burgers slechts te Deventer en in een aantal kleine steden tot actie, te Kampen en Zwolle bleef het rustig. Vooral in Vollenhove, Steenwijk en Hasselt waren de onlusten hevig en langdurig. Het is de grote verdienste van de schrijvers dat zij deze vrijwel onbekende gebeurtenissen op grond van onderzoekingen in het Rijksarchief te Zwolle, de Atheneumbibliotheek te Deventer en de archieven der betrokken gemeenten voor het eerst uit de doeken hebben gedaan. Daar plaatselijke omstandigheden en verhoudingen in sterke mate het karakter van de bewegingen hebben bepaald, zal volgens de schrijvers nader onderzoek naar de sociaalhistorische en genealogische achtergronden nog veel licht kunnen werpen op de eigenlijke motieven der handelende personen. Toch menen zij dat de thans beschikbare gegevens bepaalde conclusies omtrent het karakter van de burgerbewegingen toelaten. Zij leggen er vooral de nadruk op dat wij hier niet, zoals sommige historici hebben beweerd, alleen maar met een factiestrijd te doen hebben, maar dat een politieke overtuiging aan het streven van vele betrokkenen ten grondslag lag. De auteurs menen zelfs dat de Plooierij bewegingen in Gelderland, Utrecht en Overijssel als een belangrijke fase in de politieke bewustwording en de groei der burgerij naar de grote revolutie van het einde der achttiende eeuw moeten worden gezien (zie vooral bladzijden 13, 114, 133, n. 2). Dit betekent niet dat zij het sterk traditionalistische karakter van de Nieuwe Plooi over het hoofd zien. Integendeel, zowel uit het verhaal der gebeurtenissen als uit de beschouwingen daarover blijkt duidelijk dat uitsluitend een beroep op oude (middeleeuwse) privileges inzake medezeggenschap (gewoonlijk via de 'gezworen gemeente') en kiesrecht de motivering der opstandige burgers vormde. Bovendien doen allerlei krasse staaltjes van particularistisch denken en handelen die in dit boek en in andere werken van Wertheim-G. W. worden vermeld de vraag rijzen of bij een definitieve en volledige overwinning van de Nieuwe Plooi politieke samenwerking der locale eenheden op gewestelijk niveau nog wel mogelijk zou zijn geweest, om van het Generaliteitsniveau nog maar te zwijgen! De heersende oligarchieën met hun interlocale en zelfs interprovinciale relaties en belangen lijken nog altijd een betere waarborg voor deze samenwerking te hebben geboden. Niettemin verdedigen de schrijvers de stelling dat 'achter het mom van een strijd om herstel van de oude lokale privileges' een 'progressieve' en geen 'reactionaire' beweging schuilging.

Ik meen dat met betrekking tot dat tijdperk genoemde termen beter niet kunnen worden gebruikt. Zowel de Oude als de Nieuwe Plooi droegen een 'traditionalistisch' karakter (om de term te gebruiken, waaraan H. W. von der Dunk in zijn onlangs verschenen werk over het 'Conservatisme' in dit opzicht, mijns inziens terecht, de voorkeur geeft). Alle soortgelijke burgerbewegingen vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw tot op het einde van de achttiende eeuw vertonen een typisch statisch karakter, van een ontwikkeling is weinig sprake. Dit betekent natuurlijk niet dat zij van geen belang zijn geweest voor de

RECENSIES

bewustwording der burgerij op politiek gebied. Gedurende het tijdvak van het absolutisme en de oligarchie hielden zij het vuur van de middeleeuwse burgervrijheid brandende, meestal op een zeer laag pitje, maar soms hoog opvlammend en dit is ongetwijfeld van betekenis geweest voor latere ontwikkelingen. Deze betekenis valt uiteraard moeilijk te wegen.

Uit het voorgaande ziet men dat het nieuwe werk van deze productieve auteurs, evenals hun vroegere publicaties, niet alleen een aanzienlijke lacune in onze historische kennis heeft aangevuld, maar ook heel wat discussiestof oplevert over fundamentele problemen van ons verleden.

J. Hovy

C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1860* (Proefschrift Leiden, Leidse Historische Reeks XX; Leiden: Universitaire Pers, 1975, 308 blz., f 39,50, ISBN 90 6021 253 3).

Fasseurs tijdstip om te promoveren is gunstiger dan het mijne (1955). Toen leefden nog de twee mannen die op het terrein van de koloniale literatuur tegenover elkaar stonden: Gerretson en Gronggrijp. Als promovendus had ik de euvele moed beiden in een stelling aan te vallen. De eerste met te poneren: 'De uitspraak van Gerretson dat het cultuurstelsel de grootste weldaad is, die Nederland aan Indië heeft geschonken, is met een juiste opvatting van de kolonisatie in strijd' (*De sociaal-economische invloed van Nederlands-Indië op Nederland*, historische inleiding, 18, 19). De tweede met de stelling: 'Dat het onmogelijk is het cultuurstelsel in zijn geheel te be- en veroordelen' (Gronggrijp, *Eenige oude en nieuwe meningen over het cultuurstelsel (1940)* 10) moet afgewezen worden'. Gerretson riep mij in een kamertje op het Binnenhof op het matje. Gronggrijp schreef mij bij de promotie aanwezig te zullen zijn.

Sedertdien zijn de tegenstellingen afgezwakt. Belangrijk is dat ook een niet-Nederlander, Van Niel, zich met het cultuurstelsel heeft beziggehouden. Tijdens zijn studietijd raakte ik met hem bevriend. Soms klonken zijn opmerkingen mij vreemd in de oren.

Nu ligt hier voor mij het proefschrift van Fasseur. Nog nooit kwam mij een zo goed gedocumenteerde studie onder de ogen. Bij een tekst van 205 bladzijden behoort een apparaat van 1362 noten! Zij getuigen van een immens onderzoek, met name in archieven. Zes fraaie illustraties en een kaart van Java uit 1841 verluchten het boek, dat afgesloten wordt met een indrukwekkende lijst van bronnen en literatuur en een personenregister.

Een 'Samenvatting' maakt het mogelijk zich snel op de hoogte te stellen van de behandelde stof. Aan de hand van een systematisch onderzoek van de archieven is het cultuurstelsel opnieuw geanalyseerd. Van twee perioden zag de schrijver af, namelijk de periode tussen 1830-1840 en van die na 1860. De motivering bevredigt niet. Deze luidt: de nadruk viel op de periode 1840-1860, toen de batig-slot-politiek hoogtij vierde. Maar dat deed zij evenzeer tussen 1830-1840. 1860 werd gekozen omdat toen de koloniale kwestie van allesoverheersende betekenis was geworden. Maar door te stoppen op dit moment voelt de lezer zich teleurgesteld. Hij wil weten hoe het verdere verloop was. Wel noemt Fasseur (198) even de Agrarische Wet en de Suikerwet, maar wat deze inhielden blijft verzwegen. Alleen ingewijden kennen de inhoud.

Het zou zeer te betreuren zijn, zo de lezers zich beperkten tot de genoemde 'Samenvatting'. Het boek brengt correcties aan en geeft bovendien een aantal pakkende, soms